

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

ELFTE BANDET.

3:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens tionde allmänna möte i Vadstena den 19—21 augusti 1901. Med 6 fig. . . .	255.
MONTELIUS, OSCAR, Huru vi kunna veta något om Sverige på Moses tid	302.
JANSE, OTTO, Om forna takkonstruktioner i några Östgöta-kyrkor. Med 5 fig.	313.
ARNE, TURE J:SON, Huru gammal är ristningen å Häggebystenen? Med 9 fig.	321.
NORDLANDER, JOHAN, Några notiser om »Jemptelandz Lappemark»	327.
DJURKLOU, G., Hvem var »Staffan stalleträng»? Med 3 fig.	335.

Hvem var "Staffan stalleträng"?

Ett bidrag till lösningen af denna fråga¹

af

G. Djurklou.

Det s. k. Staffanssjungandet under natten till annandag jul har visserligen så ofta i skrift behandlats både i äldre och nyare tider, att det ämnet borde kunna anses alldeles uttömdt. Särskildt hafva SVEN GRUNDTVIG och med ledning af hans forskningar RICHARD BERGSTRÖM i den nya upplagan af *Geijers och Afzelii folkvisor* lämnat ganska omfattande utredningar, som — åtminstone den sistnämndes — torde kunna antagas vara allmänt kända. Men detta oaktadt är det samma förhållande med denna fråga som med nästan alla, hvilka afse samband emellan äldre och nyare tider, att huru mycket än därom skrives, något alltid återstår, som fortfarande är dunkelt och därför förtjänar en närmare belysning. Af den gamla visan om Staffan stalleträng med de fem fålarne får man ingen förklaring öfver dennes förhållande till Herodes, med hvilken han såsom själfva hufvudpersonen uppträder uti julupptåget. Och anledning härtill sökes äfven förgäfvets i det nya testamentets urkunder. Någon traditionel orsak måste dock hafva funnits, och att om möjligt uppsöka denna är afsikten med närvarande uppsats.

¹ Ett försök att besvara denna fråga har förut lämnats uti en af Södermanlands och Nerikes nation i Upsala år 1897 utgifven festskrift, närmast afsedd för en mera begränsad läsekrets. Sedan dess hafva några nya fakta tillkommit och framkallat en uppmaning att i denna för folklorister lättare tillgängliga tidskrift åter upptaga frågan; men då en knappt tillmätt tid icke medgifvit en fullständig omarbetning, framträder uppsatsen här i det närmaste oförändrad endast med de tillägg, som en fortsatt forskning betingat.

Om Staffansjungandet såsom en urgammal folksed är man allmänt ense. Likaså råder ej heller någon meningsskiljaktighet därom, att detta julupptågs halft dramatiska form utsprungit ur de gamla mysteriespelen i kyrkans äldre dagar, då det icke ansågs tillräckligt att blott i ord framställa den heliga historien, utan denna äfven måste i bilder åskådliggöras för menigheten. Till förklarande af Kristi födelses mysterium uppställdes under julen i kyrkorna en krubba, och vid denna framställdes på juldagen herdarnes tillbedjan samt på trettondagen de heliga konungarnes, hvartill för att visa anledningen till det Bethlehemitiska barnamordet sedermera tillkommo Herodes tjänare, ja äfven Herodes själf såsom ännu i dag i folkupptåget.

I dessa förevisningar, som utgjorde en del af den kyrkliga kulten, uppträdde i början prästerna själfva såsom skådespelare, men då anspråken på större tydlighet och mera lif i framställningen växte, öfvergingo dessa tafvor af levande bilder under tidernas lopp småningom till föreställningar af mera dramatisk art. De handlande personernas antal ökades och blef slutligen så stort, att kyrkorna åt dem och den sceniska apparaten, så enkel denna än var, icke kunde bereda tillräckligt utrymme. Följden häraf blef att de förvisades därifrån och mer och mer råkade uti profana händer. Det heliga allvaret fick jämka med sig för inrymmandet af mera komiska element, och detta gick så långt, att hela skådespelet icke sällan öfvergick till den vildaste fars, hufvudsakligen afsedd att reta skratlusten hos åskådarne, men föga tilltalande deras religiösa känslor. Denna förändring hade till och med inträdt före skådespelens förvisande ur kyrkorna, och var väl också en af de kraftigaste anledningarna därtill. Redan under senare hälften af 1100-talet klagar den vördnadsvärda och lärda abbedissan HERROD VON LANDSBERG i St Odilias kloster eller Hohenburg uti sitt rikt illustrerade arbete *Hortus Deliciarum* att vid sådana föreställningar som huru stjärnan visade de tre heliga konungarne vägen till Kristusbarnet — således just det skådespel, hvaraf vi i Staffansfirandet äga förvirrade rester — det gröfsta oskick varit rådande. »Det var icke längre» — säger hon — »en religiös ceremoni, intet uttryck af from vörnad, utan de vildaste utsväfningar drefvos därvid med ungdomsdristigt själfsväld. Prästerna uppträdde såsom krigsknektar och skickade sig som sådana, lärde och lekte i förening vanhelgade Guds hus genom ätande och drickande, narr-

aktigt och ohöfviskt skämt, öppet spel, vapenbuller, världslig fåfänglighet och oordningar af alla slag, hvilka icke sällan lyktade med vilda slagsmål». När nu sådant kunde förekomma i själfva kyrkorna, kan man vara förvissad att det icke blef bättre, sedan festspelen därifrån förflyttats till rent profana områden. Att de halft andeliga gillen, de handverksskrån och särskilda brödraskap, som sedermera togo de dramatiska föreställningarna om hand, icke alltid åsidosatt allvaret för åskådarnes större åstundan efter putslustiga figurer och grofkornigt skämt får man väl antaga, men hvad särskildt jultidens mysterier angår, kan det icke förnekas att i södern minnen från de gamla Saturnalierna och i nordn från midvintersoffren därå öfvat en stark inverkan.

Redan under medeltiden voro skoldjäknarne härvid anlitate och ända in på slutet af 1600-talet, ja ännu långt senare, så länge socknegången fortfor, var det här hos oss vanligtvis dessa halflärda ungdomar, som i anordnandet af snarlika, visserligen mera anspråklösa dramatiska upptåg sökte sig en inkomstkälla icke så mycket till fortsättning af sina studier som icke fast mera till anställandet af gemensamma festligheter.

Så är det ju också ännu i dag. När ungdomen någorstädes på landsbygden beslutar sig för ett gemensamt uppträdande med den ljusa stjärnan, är syftmålet hufvudsakligast att vinna medel till ett gladt julgille. Till Herodes med hans tjänare Staffan och den mordiske knekten, som skall mottaga befallningen om barnamordet sällar sig därför alltid en »Judas med pungen» för tillvaratagande af de bidrag i penningar eller varor, helst sådana i flytande form, som under vandringen från by till by, från gård till gård kunna uppsamlas ur gifmilda händer. Herodes och Staffan, den senare numera hufvudpersonen, äro de, som närmast sköta spelet, och detta börjas vanligen af Staffan med uppläsandet af ett långt tal, hvilket han åberopar såsom »laga pass» för honom och hans följe. För detta har funnits och torde väl ännu mångenstädes finnas handskrifna formulärer, något växlande till innehållet men alltid tillräckligt rymliga för att lämna fritt spel åt den individuella fyndigheten. Bland egenheter, som återfinnas i flera af dessa, för hvilkas fullständiga innehåll här icke kan redogöras, må nämnas att Staffan vanligen uppgifver sig vara född »långt i nord bakom solen i ett förlegadt (= förborgadt) land», hvarifrån han farit vida omkring och därunder skådat många förunderliga ting, såsom att myggor

ihjälstångat tjurar, råttor slaktat kattor m. m. Under sina färder har han besökt kyrkor, där klockorna varit stöpta af hafrevälling och där präster af ister och fläsk från predikstolar af rotmos predikat så väldeliga, att kvinnorna slagit karlarne i backen och mera dylikt grofkornigt skämt. Han är dock alltid Herodes tjänare eller stallmästare, och är det rätt högtidligt, håller han sitt tal ridande på sin apelgrå häst, bestående af tvänne under ett grått täcke dolda ungdomar, sammanbundna med en rem under midjan och framåt lutande vända åt motsatt håll samt gående icke blott på benen utan äfven på armarne, hvilka förlängas med korta käppar eller kryckor. Den på detta sätt sammankopplade hästen får således åtta ben, och denna sällsynta utrustning förklaras också såsom vittnesbörd om hans otroliga snabbhet, ehuru hans rörelser visa rena motsatsen, och han vanligen röjer en sådan istadighet, att antingen ryttaren kastas till marken eller hästen själf störtar — allt till åskådarnes stora förlustelse. I sitt tal berättar Staffan om de strider och täffingar, han haft med »julbocken», hvilken understundom är med i festtåget. Till detta sluter sig ock på några ställen utom åtskilliga andra, mera tillfälliga bipersoner en narraktig figur kallad »Soppe», i hvilken man, osagdt på hvad grund, trott sig spåra Josef, med hvilken folkhumorn i så fall handskats alltför hårdhänt.

Hvad som i detta, med psalmer och dels allvarliga, dels skämtsamma sånger blandade tiggeri och narrspel är urgammalt, och hvad under tidernas lopp efter hand tillkommit, är ej lätt att bestämma. I uppgiften att Staffan är född längst i nord bakom solen, äfvensom i den åttafotade hästen torde måhända grannsynte forskare kunna spåra rester af äldre hedniska föreställningar, men *hvem* är Staffan stalleträng? Det är frågan.

Då intet af den romerska kyrkans mer eller mindre förnämliga helgon med detta namn, hvarken den förste martyren, den ungerske konungen, den romerske påfven eller någon af de två heliga abboterna med fog kunde antagas såsom hästarnas speciella skyddshelgon, uppletade redan IHRE en Helsingarnes apostel Staffan; och så antogo hans eftersägare, däribland SCHRÖDER och på hans auktoritet GELJER och AFZELIUS, denne såsom föremålet för Staffansfirandet. Att denne helsingepostel varit någon hästkarl har dock icke kunnat styrkas, och hvad värre är, hans tillvaro är så oviss, att de svaga stöd, man här trott sig finna, vid närmare granskning

torde reduceras till lokalpatrioters lösa gissningar. Men äfven om en helig man Staffan varit kristendomens förste förkunnare i Helsingland, hvilket ju kan vara möjligt, kommer man därmed icke ens en hårsman närmare förklaringen af hans förhållande till hästarna och ännu mindre till Herodes.

Sången om mannen med de fålarne fem, seden att rida om julenatten, att då vattna hästarna i främmande vatten, kappkörningen på juldagen, då den, som först hinner hem, först får sin gröda inbergad m. m., voro välbekante redan för OLAUS MAGNI, som omtalar dem såsom företrädesvis öfvade i Öster- och Västergötland — således icke företrädesvis i Helsingland. »Svenskarne», säger han, »hålla fast vid gamla seder, äfven när de ej känna deras upphof eller något skäl för deras iakttagande, hvarför de också kommit att rasta sina hästar (agitare equos suos) på en dag helgad åt St. Stephanus.» Att Olaus Magni här icke afsett något annat helgon än den förste martyren är alldeles ostridigt, likasom ock att han ansett själfva seden äldre än svenskarnes bekantskap med denne.

Samma föreställningar om julen såsom en tid, då en särskild omvårdnad och vissa tydor beträffande hästarna borde iakttagas, förekomma i hela den nordgermaniska världen företrädesvis — utom i Sverige — i England, Danmark och Nordtyskland; och då hästarna voro helgade åt guden *Frej*, och julen ensamt i Skandinavien fått behålla sitt förkristna namn, hafva senare forskare allmänt antagit att här föreligger »et skalkeskjul», och att under den helige Staffans namn döljer sig ingen mer och ingen mindre än denne hedniske gud. Redan af Olai Magni här ofvan anförda ord kan man draga den slutsatsen, att äfven han haft en aning om ett sådant ursprung. Den gamla seden blef i förevarande fall de kristna lärarne öfvermäktig, och de tillgrepo därför den vanliga utvägen att kristna den. Frej döptes om till Sankt Staffan, och så försvann det anstötliga i den forna hedniska festen.

Härom hafva våra forskare varit tämligen ense, men i stället för Frej har VIKTOR RYDBERG i sina Undersökningar i forngermanisk mythologi velat påvisa, att det är *Balder* (Merseburg-trollformelns *Phuol*), som omgestaltats till Staffan på så sätt, att han först identifierats med den helige franske abboten St. Stephanus och sedan genom namnförväxling smugits in under protomartyrens kåpa. Att här återgifva Rydbergs långa och intressanta samman-

ställningar och därpå grundade bevisning är icke af nöden, då han icke bestrider, att en hednagud och hedniska bruk gå igen i sagan om S:t Staffan och Staffansfirandet. Ty äfven om det skulle kunna anses för ostridigt, hvad Rydberg visat, att berättelsen i Acta sanctorum om den franske abbotens död och alla lefvande varelsers sorg därvid röjer en viss öfverensstämmelse med våra myter om Balder, så torde det dock icke vara lätt att med någon grad af viss-het afgöra, genom hvilka labyrinth våra förfäders idéassociationer irrat i forna dagar. För oss kan det för öfrigt här vara aldeles likgiltigt, om det är Balder eller Frej, som kristnats till Staffan; men det måste fasthållas, att då Staffansfirandet förlagts till protomartyrens dag och ej till den helige abbotens, för hvilken intet rum beredts bland våra svenska helgonadagar, och som här synes hafva varit föga känd, det just måste hafva varit denne och ingen annan, som antagits till hästarnas patronus.

För att nu om möjligt få något samband emellan honom och den Staffan, som uppträder såsom Herodes tjänare, torde det vara skäl att undersöka, om ej traditioner fortlefvat intill våra dagar, som härom kunna lämna några upplysningar.

Den enda berättelse om St. Stephani födelse och lefnad före den tid han uppträder i Apostlagärningarna, som här i Sverige i uppteckning bevarats från medeltiden, är en öfversättning af en latinsk legend, verkställd af Vadstenamunken JOHANNES MATHÆI, hvilken intogs i klostret 1470 och där afled 1524. Denna berättelse, först offentliggjord af RIETZ och sedan af STEPHENS i hans fornsvenska Legendarium (Del II, sid. 291), är så full af anakronismer och vidunderligheter, att den knappast kan tillmätas någon betydelse. Där förmäles, att *St. Stephanus* blifvit född i Antiochia, att hans fader, en friboren och betydande man hetat *Simon* och modern *Perpetua*. Båda lefde efter Mose lag och hade varit gifta i 46 år utan att få barn, intill dess ängelen Gabriel en dag förkunnade, att en son vore dem beskärd, och skulle han kallas *Stephanus* (*sthz ær swa myket som krona oppa gresko oc oppa hebresko tydher thz swa mykyt som j regla æller martirum reglo*). Likasom Abel varit den första martyren i det gamla testamentet, så skulle denne blifva den första i det nya. När nu löftet gick i fullbordan kom djäfvulen, stal bort barnet och lade i stället ett stenbeläte (*eth affgudh aff steen i piltzsens liknelse*) i vaggan. Djäfvulen ville sänka sitt rof i hafvet, men Gud tillstodde det icke, utan

nödgade honom att bära pilten till Trajani rike och där lägga honom utanför den grekiske biskopen Juliani dörr. Biskopen upptog pilten, kallade honom Nathanael (*thz ær Gudz hvs*) och undervisade honom i Mose lag. När han så vuxit till, uppenbarade sig en ängel för honom, omtalade huru han blifvit bortförd och bjöd honom vända åter till sina föräldrar. Biskopen gaf sitt bifall, och Stephanus hinner knappast inträda i föräldrahemmet och gifva sig tillkänna, förr än den i stenbelätet inneslutna onde anden börjar ropa och bedja om förskoning, frestande Stephanus med fagra löften om bistånd emot alla fiender. Detta beveker ej Stephanus. Han låter upptända en eld och i denna kastas »*affgudhet*», som under den däri inneslutna andens klagan, att denna eld var honom långt svårare än afgrundslågorna, förbrännes till aska. Stephanus blifver därefter lärjunge hos »Doktor Gamaliel», där han får Paulus till kamrat, men öfverträffar snart både denne och själfva mästaren i konst och visdom. Genom bekantskap med Filippus blifver han Kristi lärjunge, predikar efter Kristi uppståndelse »i Asia, Cilicia och Alexandria» samt uppväcker en död i »Asia stadh», hvarför apostlarna göra honom till diakon. Berättelsen slutar med en uppmaning, att den, som »*mera vil aff honom wetha, tha ganghe til Apostlabokenna*».

Denna besynnerliga väfnad af erinringar från berättelserna om Zakarias och Elisabeth, och om huru Jesus frestades af Satan samt från gamla sagor om bortbytingar kan icke tillmätas någon synnerligt hög ålder, och att i dessa fria fantasier af en barnafrom, men dock mäktig okunnig auktor något kan grunda sig på äldre sägner om denne Stephanus, är ej sannolikt. Sagan, sådan hon af Johannes Mathæi meddelats, förskrifver sig sannolikt från Italien, där uti den åt S:t Stephanus helgade domen i Prato finnas frescomålningar af FILIPPO LIPPI, hvilka antagas hafva tillkommit emellan åren 1452 och 1464, och bland andra tafflor ur detta helgons lif framställa hans födelse och bortröfvande af djävulen äfvensom hans återkomst till hemmet. Eljest synes denna del af S:t Stephanslegenden ingenstädes bland de många framställningar af hans lif, som bevarats från medeltiden nästan öfverallt i Europa. Alla dessa hålla sig tämligen troget inom Apostlagärningarnas ram, och däraf kan man också sluta, att sagan om S:t Stephani ungdom hvarken kan äga någon högre ålder ej heller tillerkänts full trovärdighet.

Återstår således att undersöka, om icke äldre mera profana sagor kunna uppletas, och ur dessa något om hans tjänsteförhållande till Herodes uppvisas.

Från *Färöarna*, där gamla traditioner i bunden form bibehållit sig längre än annorstädes i nordén, hafva vi ett gammalt kväde »*Rudisar vísu*», meddeladt af HAMMERSHAIMB och senast tryckt i *Färösk Anthologie*, utgifven 1886 af det danska litteraturhistoriska samfundet. Till denna finnes en motsvarande engelsk visa, bevarad i handskrift från 1300- eller 1400-talet och utgifven i RITZAUS *Ancient Songs* samt i SANDYS *Christmas Carols*, på båda ställena kallad »*A Carol for S:t Stephens day*». Äfven i Danmark känner man en folkvisa om »Jesusbarnet, Stefan och Herodes», hvilken i vissa delar öfverensstämmer med dessa. Såväl den engelska som danska visan finnes hos GRUNDTVIG, *Danmarks Gamle folkeviser Del 2 N:o 96*.

Då det är af vikt att kunna jämföra alla dessa, meddelas här de två första fullständigt samt af den tredje hvad som berör S:t Stefan och Herodes, men då de färöiska och fornengelska språken torde förefalla mången något svårfattliga, har detta framtungit det vanskliga försöket att framställa dem, omklädda i svensk dräkt.

Den färöiska visan, hvilken, sådan den i uppteckning bevarats, tyckes, att sluta af den första versen, vara blott en del af ett ännu längre kväde, börjar sålunda:

Ut kommer Staffan, på himmelen var —
 Det vill jag Eder förklara —
 I öster upprunnen en stjärna så klar,
 Med hela Guds helgons skara.

In kommer Staffan, han säger alltså:
 »Jag ser sol och en stjärna på himmelen blå

Jag ser sol och en stjärna på himmelen stå,
 Stor makt har den konung, som föddes i går

Stor makt har den konung, till oss kommen är
 Vid solen står stjärnan så klar och så skär.»

Herodes han kallar på svennerna två:
 »I bedjen Staffan här in för mig gå

I binden honom till fot och till hand;
Då spörjs om den konungen lossar hans band.

I stingen ut hans ögon två,
Då spörjes hvad hjälp af den kungen, han får.»

De bundo Staffan till fot och till hand;
Den kungen var mäktig att lösa hans band.

De stungo ut Staffans ögon två;
Som dagen så klar såg han natten ändå.

I trettio stycken var hanen skuren,
Så blef han in till Herodes buren.

»Nu skall jag för visso tro Staffans tal,
Om upp stiger hanen och ljudeligt gal.»

Och hanen flög upp på rödan gullstol,
Han slog sina vingar, och fagert han gol.

Han slog sina vingar och fagert han gol;
Vid hvarje messa han sjunger i kor.

Herodes han kallar på svennerna två:
»I läggen gullsadel på gångare grå

I sadlen åt mig den bästa af dem
Mig lyster att rida till Bethlehem,

Mig lyster att rida till Bethlehem
Och där att skåda den unge sven.»

Herodes han hade en hvitsvansad häst,
Till Bethlehem red han, som han kunde bäst.

Och när som han kom till Bethlehems gård,
Ute för honom Maria själf står.

»Välkommen Herodes hit till mig,
Mjöd och vin det bjuder jag dig.» —

»Slikt kan du, Maria, ej fägna mig med,
Jag vill hafva din son att nagla på trä

Med slikt kan, Maria, du ej fägna oss,
Jag vill hafva din son att nagla på kors.» —

»Vill du kärälskade sonen min hafva,
Upp till himmelen måste du fara.»

Herodes till himmeln på väg sig beger,
Men tolf Guds änglar de störde honom ned.

De störde honom mot jorden med hast,
Hans vänstra sida i stycken brast.

Hans vänstra sida i stycken brast —
Det vill jag Eder förklara —
Den utskjutne själf tog nu honom fast, —
Med alla Guds helgons skara.

Följer nu den *engelska* visan, hvars nära frändskap med denna
är omiskännelig:

Sankt Stefan var en tjänstesven
i Kung Herodes bröd,
För kost och lön han gjorde allt,
hvad kungen honom bjöd.

Från köket in i kungens sal
han svinets hufvud bar,
Då såg han öfver Bethlehem
en stjärna ljus och klar.

Han satte svinets hufvud ned
och bad en ödmjuk bön
Till konungen att orlof få
från tjänst och kost och lön.

»Säg Stefan hvad, som felas dig,
hvi för du sådant tal
Säg felas mat, säg felas dryck
i kung Herodes sal?» —

»Ej felas mat, ej felas dryck,
men herre gör mig fri;
I Bethlehem ett barn är födt
som bättre är än vi.» —

»Säg Stefan fritt hvad felas dig,
och hvad din önskan är;
Är det väl gods, är det väl guld,
som du af mig begär?» —

»Ej är det gods, ej är det guld,
som jag af dig begär;
I Bethlehem ett barn är födt,
som oss allt godt beskär.» —

»Om detta barnet vill så visst
jag tro uppå ditt tal,
Som att den hanen här på disk
nu stiger upp och gal.»

Och upp flög hanen, fjäderklädd,
och sina vingar svang;
Han ropte »Christus natus est»,
så det i salen klang.

»Upp mina bödlar» — kungen skrek,
»hör hvad min vilja är:
För Stefan utom stadens port
och stenen honom där.»

Så helge Stefan stenad blef,
Herodes till behag,
Och därför är hans högtidskväll
på Kristi egen dag.

Öfverensstämmelsen emellan båda dessa visor är ju alldeles påtaglig, och hvad episoden om den stekta tuppen angår, så förekommer den äfven i en annan engelsk julvisa, som ännu för 40 å 50 år sedan trycktes och omtrycktes såsom flygblad. I denna är det dock icke St. Stefan utan en af de vise männen, som omtalar stjärnan och dess betydelse, hvarpå följa dessa versar:

»Är detta sant» — Herodes sad',
»så skall du ock få se,
Den stekta hanen flyga upp
och gala gånger tre.»

Och fjäderklädd flög hanen upp
 på kungens gyllne stol,
 Han flaxade med vingarne
 och gånger tre han gol.

Hvad nu den *danska visan* beträffar, så offentliggjordes den första gången år 1776 af ERIK PONTOPPIDAN i hans *Everriculum fermenti veteris seu residuæ i Danico orbe cum paganismi tum papismi reliquiæ* etc., och att till denna, som han säger sig hafva upptecknat efter muntligt föredrag af en gammal kvinna (*ex citamini vetulæ egentioris, ante januam meam canentis*) funnits en variant, kan man se af en i PEDER SYVS samling därifrån hämtad vers.

I den *danska visan* skildras först Mariæ bebådelse, där hon kallas »Himmeriges Keiserinde» och beskrifves hennes fågring sålunda:

Hendes Hals vor hvid som Hermelin,
 hendes Kinder saa roselig røde,
 Og for hun var saadan en Jomfru fin,
 skulde hun vor Herre føde.

Staffan uppträder först i visans sjätte vers men där ledande fålar till vatten, hvarigenom öfvergången till hans egenskap af »stalledräng» i den svenska visan förmedlas:

Sankt Staffan han leder de foler i Vand
 alt ved den ljuse Stjerne.
 For vist ær nu Profeten fød,
 som frælse skal al Verden.

Kong Herodes han svarede saa dertil:
 »Jeg tror ikke denne tale
 foruden den Hane, paa Bordet staar stegt,
 slaær ud sine Vinger at gale.»

Den Hane slog ud sine Viuger og gol
 Vor Herre hans fødsels time,
 Herodes faldt af sin kongelig Stol,
 Af Sorrig begyndte at svime.

Kong Herodes bad sadle den Gangeren graa,
 til Bethlehem lyster ham at ride,
 Han vilde der dræbe det lille Barn,
 som agted med honnem at stride.

Maria tog Barnet udi hendes Arm
 og Josef tog Asnet tillige,
 saa rejste de gennem det jødiske Land
 til Egypten, som Gud dennem viste.

Vel fjortentusinde Barn saa smaa,
 deres Blod lod han utgyde,
 Men Jesus var tredive Mile derfra
 for Solen den gik til Hvile.

Till dessa visor från England, Färöarne och Danmark kunna vi nu lägga en närbesläktad svensk, hämtad ur en beskrifning på Staffansfirandet i Upland uti tidningen Nya Dagligt Allehandas Veckoblad n:r 51 för den 21 December 1901, och då uppsatsen undertecknats E. G., hvilken signatur angifver den förtjänstfulle folk-lifsforskaren Doktor ELIAS GRIP, äro de däri lämnade uppgifterna fullkomligt pålitliga. Bland de julekväden, som där meddelas, är ett, hvars första verser må här anföras.

Utaf Sanct Staffan en stjärna upprann
 i Kristi födelsetimma;
 nu är profeten oss födder försann,
 som världen skall frälsa och döma.

Herodes han slog sina handskar ihop,
 han ville ej tro deras talan
 »På denne profeten jag skall icke tro
 förr'n denna hanen på bordet stekt står
 står upp, slår ut sina vingar och galar.»

Och hanen på bordet steg upp
 och gol och slog ut sina vingar
 Herodes han föll från sin konungsliga tron,
 så illa mände han sig bekomma.
 »Jag kan ej trifvas på denna jord
 förr'n jag detta barnet får pina.»

Och Herren han talte till Josef alltså
 i Kristi födelsetimma:
 »Gack ut och sadla din åsninna grå,
 tag barnet och dess moder och sätt däruppå,
 far in i det egyptiska landet.»

Och Josef han gjorde, som Herren då bjöd
 i Kristi födelsetimma
 Gick ut och sadlade sin åsinnna grå
 tog barnet och dess moder och satte däruppå,
 for in i det egyptiska landet.¹

Att denna uppteckning icke lämnar oss visan i dess ursprungliga form utan att denna i följd af svikande minne hos muntliga meddelare blifvit mer och mer sammanträngd, är påtagligt, äfvenså synes den nuvarande första versen här såsom i den färöiska visan angifva tillvaron af en eller annan föregående, som gått förlorad; men i alla fall har denna visa utan tvifvel likasom de förut anförda utsprungit ur en nordisk helgonsaga om St. Stephanus, som skulle kunna rekonstrueras ungefär sålunda:

Konung Herodes hade en tjänare Staffan, som, då han den natt då Kristus föddes, varsnade den strålande stjärnan af gudomlig ingivelse för sin herre förkunnade att nu vore den judakonung född, som skulle frälsa all världen. Herodes vill ej tro detta, om ej den stekta hanen, som står framför honom på bordet, stiger upp, flaxar med sina vingar och gal. Men undret sker. Hanens styckade lemmar sluta sig samman, lifvet återvänder, och i full fjäderskrud flyger han upp på konungens gyllene stol, ljudeligen ropande: »Christus natus est!» Konungen blifver utom sig af skräck och i vredesmod befaller han enligt den färöiska uppteckningen sina tjänare att basta och binda Staffan samt utstinga hans ögon, men då den nyfödde Judakonungen låter banden brista och den bländade Staffan ser natten lika klar som dagen, föres han på konungens befallning utom stadsporten att där stenas.

Om nu, såsom vi vågat antaga, en sådan helgonsaga varit känd i Norden, är det väl också sannolikt att bland bevarade rester af

¹ De följande verserna, som icke mer sysselsätta sig med Staffan, äro dock i ett annat afseende ganska märkeliga, då däri under heliga familjens flykt till Egypten omtalas mötet med säningsmannen, som till följd af ett underverk omedelbart fick skörda sitt utsädda korn och genom sin uppgift om skörden lyckades förmå de utsända förföljarna att vända åter. Denna episod öfverensstämmer fullkomligt med kataloniska och franska romanser från 1200-talet. (Jfr. WOLF: Proben Portugiesischer und Catalanischer Volksromenzen, Wien 1856 s. 136 och REINSCH: Die Pseudoevangelien von Jesu und Marie Kindheit, Halle 1879 s. 67), men på hvilka omvägar den kunnat intränga i vår folkdiktning torde ännu icke kunna förklaras.

medeltidens konst en eller annan framställning däraf bör kunna uppletas. Så är äfven förhållandet.

I Nationalmuseum förvaras från den lilla oansenliga kyrkan i *Broddetorp* i Västergötland ett högst märkeligt minne af den äldre medeltidens konstfärdighet, och detta, ett *antemensale*, visar i drifven koppar åtskilliga bilder ur Kristi barndom och lidande. Efter 4 taflor, skildrande bebådelsen, födelsen, de tre konungarne på vandring samt Maria sittande med barnet, färdig att emottaga dem, följer en femte, som för vårt antagande är afgörande. Man skådar där en konung i full skrud, sittande till bords med knif i handen, färdig



Fig. 1. *Antemensale från Broddetorps kyrka, Västergötland.*

att angripa en tupp, som i full fjäderklädnad med kam och vingar likasom nutidens festligt smyckade fasaner står framför honom på bordet. Till höger om konungen synes en krigsknekt med draget svärd, och vid bordsändan knäböjer en man med en staf(?) i handen. Längst till vänster framträder en annan krigsknekt, som med ena handen håller vid håret ett barn och i den andra har det dragna svärdet lyftadt till hugg. Det är tydligt, att denna tafla, likasom så många andra dylika, framställer icke en utan tvenne i samband med hvarandra följande handlingar. I den till bords sittande ko-

nungen med den framför honom stående anrättningen återfinna vi Herodes med den till lif återuppväckta tuppen, och den knäböjande mannen är påtagligen ingen annan än Staffan, som redan fattat vandringsstafven och begär orlof af tjänsten för att uppsöka den nyfödde Judakonungen. Bödelsknekten åter på sidan om denna grupp betecknar den af Staffans meddelande och det skedda undret i ångest försatte konungens mordiska beslut samt det blodbad, som på grund däraf anställdes. Vi styrkas i denna förmodan äfven där-af, att den närmaste taflan visar Josef och Maria med barnet på flykten till Egypten.



Fig. 2. Huggen sten i Skara domkyrka.

Då det under medeltiden var en skyldighet för prästerna att för sina socknebor klargöra betydelsen af de bildliga framställningar, dessa skulle ägna sin tro och sin dyrkan, så följer häraf, att sagan om Herodes, hans tjänare Staffan och underverket med den stekta tuppen varit känd uti Västergötland; och på goda grunder har doktor BERNHARD SALIN uti sin afhandling om *Altarprydnaden i Broddestorp* visat, att denna icke kan vara yngre än från slutet af 1100-talet.

Ett annat med detta jämförligt bevis kan hämtas från Skara Domkyrka. Vid dess restauration anträffades trenne skilderier i huggen sten, hvilka riksantikvariern HILDEBRAND ansett förskrifva sig från den kyrka, som närmast föregått den nuvarande, och sålunda tillkommit under tiden emellan 1126 och 1175. Af dessa, som insatts uti norra korsarmens östra mur, är den, som här afbildats, för oss af intresse.

Vi hafva här framför oss en sittande man, som att döma af den bakom stående drabanten troligtvis skall föreställa en konung. Med vredgad uppsyn drager han sitt svärd och utsträcker det ena benet till en kraftig spark, påtagligen ämnad den kalk eller bågare, som skönjes framför foten. Ofvanför kalken är en fågel, hvars framdel och hufvud afbrutits, men som att sluta af hvad som blifvit oskadadt måste hafva varit, hvad den vid restaurationen också blifvit — en tupp. Det kan väl icke synas förmätet att här se konung Herodes med den till lif uppväckta tuppen och att således denna episod ur Staffanssagan här åsyftas.

Hvad nu antemensalets härkomst angår, om det kan vara ett inhemskt arbete — hvilket icke möter öfvervinneliga svårigheter — eller från främmande land hit inkommet, så kan därom råda skilda meningar, men ostridigt torde väl vara att skilderiet i Skara Domkyrka, hugget i västgötisk kalksten är ett svenskt arbete. Olaus Magni har således haft goda skäl för sitt påstående, att Staffansfirandet företrädesvis förekommit i Västergötland, och för Staffanssagens tillvaro i vårt land har nu vunnits äldre hemul än som kan tillmätas de anförda visorna, af hvilka dock den engelska kan spåras in på 1300-talet.

Äfven utom Sveriges landamären har sagan, åtminstone i hvad som rör Herodes och tuppen, varit föremål för bildlig framställning. Uti det danska Nationalmuseet finnes enligt benäget meddelande af filosofie kandidaten fröken SIGRID LEJONHUFVUD ett måladt och förgyllt antemensale i träskulptur, hvars midtfält i nedre raden till vänster visar en krönt skägglös bild med tuppen i en skål framför sig. Vid sidan af denne synes en skäggig man — äfven denne med krona — som pekar på tuppen, och midt emot honom en tredje figur, som påtagligen är en kvinna. Detta antemensale förskrifver sig från Lögums klosterkyrka i Slesvig och tiden omkring 1300. Kunde man nu antaga att äfven den skägglösa krönte bilden, hvars egenskap af manlig synes af här meddelade afteckning något

tvifvelaktig, skall framvisa en konung, så skulle denna framställning tyda på en annan form af sagan. Den ene konungen skulle då här såsom i den ena engelska julvisan föreställa en af de vise männen, som spörjer om tiden då stjärnan syntes, samt kvinnans närvaro gifva stöd för en uppgifven dansk version af sagan, där en kvinna och ej Staffan varit den, som fått sin förklaring om den nyfödde Juda-konungen bekräftad genom tuppens uppvaknande till lif. Men, då det möter svårigheter att utan vidare antaga den skägglösa bilden



Fig. 3. Antemensale från Lögums klosterkyrka i Slesvig.

för manlig, torde denna snarare föreställa Herodes' gemål. I allt fall, då vår hufvudperson Staffan här saknas, innebär denna framställning icke något direkt stöd för vår form af Staffanssagan; men då Herodes och tuppen finnas här, tyder detta dock på ett gemensamt ursprung. Emellan bilderna i Broddetorp och de i Lögum ligger en mellantid af omkring 200 år, och, med kännedom om de under medeltiden ständigt fortgående omarbetningarna af

sagorna om Kristi barndom, kan det icke väcka förvåning om äfven med bibehållandet af episoden om Herodes och tuppen den helige Staffan där undanskjutits af den uttröttliga folkfantasiens nya gestalter.

Att Staffan hos oss i mysteriespelen och i dessas kvarlefva Staffanssjungandet blifvit Herodes stalldräng är endast en närmare bestämning af ett förut oklart tjänsteförhållande, och som antagligen tillkommit för att genom honom få ett kristet skimmer öfver vissa på juldagen öfvade hedniska bruk, som man icke förmådde afskaffa. Men huruvida det nu i denna väfnad af nytt och gammalt, af hedendom och kristendom är Frej eller Balder, som hugnats med Staffans helgongloria, därom må de lärde gärna tvista.

Härmed torde den angifna uppgiften vara förd så nära sin lösning, som med tillgängliga källor varit möjligt; men ett återstår dock i denna saga, som ej med tystnad bör alldeles förbigås. Det är den till lif återuppväckta tuppen. Samma eller snarlika under omtalas i flera medeltidssagor från de mest skilda länder, men knappast någon af dessa torde kunna tillerkännas så hög ålder, som man på grund af altarprydnaden i Broddetorp kan tillmäta berättelsen om Staffan. Att tuppen, som väckte Petri slumrande samvete, då denne förnekat sin herre och mästare, och som ännu alljämt bådardagens gryning och väcker ur sömnens dvala, städse varit en vaksamhetens symbol, är ju allmänt känt, och likasom han, afbildad på äldre grafstenar vittnar om den nya dag, som en gång skall randas för de döda, så anses han ock, då han tronar på kyrkornas spiror, symbolisera den nya dag och det nya ljus, som med Kristus uppgått öfver mänskligheten. Ganska tidigt har han ock fått denna upphöjda plats, och omöjligt synes det icke, att just det vittnesbörd om en ny dag och en ny tid, han enligt sagan afgifvit inför konung Herodes, kunnat vara ett af skälen till hans upphöjelse. I den engelska visan förkunnar han märkligt nog Kristi födelse på prästernas och kyrkans eget språk, latin, och detta är kanske icke alldeles betydelselöst. Ropet »Christus natus est» kan nämligen med en viss accentuering lätt återgifva en tupps galande. Läger man nu härtill, att på våra äldsta kyrkor utan torn tuppens plats oftast varit på gafvelröset antingen emellan kyrkan och det lägre koret eller emellan detta och det halfrunda utsprånget samt den färöiska visans uppgift »i hvörjari messu singlar han i kor», så förminskar detta åtminstone icke sannolikheten af ett sådant an-

tagande. I saknad af tid och källor för en närmare utredning här-
af, måste detta lämnas åt framtida undersökningar, men säkert är
dock i allt fall, att för dem, som trott på denna sagas sanning,
tuppen, såsom den där först vittnat om Kristus, borde hafva varit
den lämpligaste symbol att härom erinra en i syndens dvala slum-
rande värld.
